

BERNARD
LE CALLOC'H

Kőrösi Csoma Sándor útínaplója

Zangla, 1823. július 1.

A teljes mű a Püski Kiadónál jelenik meg a könyvhétre, Örvös Lajos fordításában. Szerzője, a hajdani gödöllői premontrei francia gimnázium tanára, Kőrösi Csoma egyik legnevesebb francia kutatója, aki a fellelhető dokumentumokból állította össze a naplót.

Június 16-án reggel keltem útra a csomagvivő emberrel, akire a főminiszter bízott, hogy rendben megtegyem ezt az utolsó, döntő szakaszt, amelynek végén letelepszem egy időre Zanszkárban. Zsebemben lapult Cevang Döndupnak a barátjához, Szangje Püncoghoz írt levele, amelyben arra kéri, hogy részesítsen meleg fogadtatásban, és segítse elő filológiai kutatásaimat. De egy másik levelet is vittem. Ezt Moorcroft írta a zanglai apátnak, hogy adjon szállást a monostorban, ha megengedik a rend szabályai, és tegye lehetővé, hogy a legjobb feltételek közt dolgozzam.

Ez a zanszkári hegyláncot átszelő út azt az érzést hagyta bennem, hogy igazi hőstettet hajtottam végre. Három hegyvonulaton kellett áthaladnunk, amelynek csúcsai 6000 méternél is magasabbra nyúlnak. Egész napi járás után valami holt vidékre érkezünk, amelyen át nem vitt nyom, ösvény, ahol nem volt egy fa, nem nőtt fű. Körös-körül a teljes kopárság, kővé dermedt táj, amelyen a legszebb időben is viharos szél söpör végig. Semerre egy menedék, egy lakóház, háziállat, de még a vadállat sem él meg itt, sehol nem tud vizet merni az ember. Éjszaka egy szempillantás alatt nulla fok alá süllyed a hőmérséklet, és még a völgyek mélyén se található védelmet nyújtó hely. Egyedül magunkra számíthattunk a szörnyű hideg, az éhség és szomjúság elleni küzdelemben. Szerencsére útikalauzom gondolt rá, hogy ne csak eleséget hozzon magával, hanem még vizet is, meg egy maroknyi rőzsét, amelyen nagy kínnal főztünk egy csupor teát, hogy felmelegedjünk. Az első éjszakát ebben az embertelen, dermesztő kővilágban töltöttük. Még a legedzettebb emberek se tudják, mitévők legyenek ebben a dantei környezetben, ahol a könyörtelen természet a teljhatalmú úr. Kevéssel pitymallat előtt, nem bírva tovább a rajtam lévő ruha és takaró ellenére sem a hideget, félelem szorította össze a torkom, és vezetőmet, aki ugyan nem volt idegen erre, nem kisebb nyugtalanság fogta el.

Mihelyt felkelt a nap, nagy sietve útra keltünk, nem is annyira azért, hogy ne vesztegessük az időt, hanem inkább, hogy átmelegítsük elgémberedett tagjainkat. Ólomsúlyúnak éreztem a lábam.

Le kellett ereszkednünk erről a holdbéli tájról egy kis folyó-völgybe, amely éppolyan csupasz, éppolyan kietlen volt, mint a környező magaslatok, de ahol legalább vizet találtunk. Csak úgy

vedeltük a jéghideg italt, és megtöltöttük vele a kulacsokat, aztán átgázoltunk a folyón, s az 5200 méter magasban átvezető Csercserza hágóig kapaszkodtunk fel kínos lassúsággal azokon a láb-
ficamító omladékokon, sziklák és kövek közt botorkálva a met-
sző, üvöltő szélben, amely behatol a legvastagabb ruhadarab alá
is, hogy az ember csonttá fagy, s a kavargó por megvakítja. Mon-
dani se kell, hogy a következő éjszakák ugyanolyan kínosan tel-
tek, mint az előző, noha viszonylag nem is voltak hosszúak így
nyári napforduló idején. Nem sok időbe telt, hogy elfogyjanak
sovány tartalékaink, és hamarosan már tüzet se tudtunk gyújta-
ni. Tovább botladoztunk a köveken, holtra fásasztottuk magun-
kat az irgalmatlan lejtőkön, csúszkáltunk a szédületes magasban
futó ösvényeken, dideregtünk és sültünk meg egyszerre. Hiába
ígérte vezetőm, hogy nemsokára megérkezünk, nem hittem neki,
a havas hegyekkel, sőt jégmezőkkel elzárt látóhatár nekem mást
mondott. Pedig nem hazudott. A nyolcadik nap végén megpil-
lantottuk végre a Zanszkár folyó két oldalán emelkedő völgyet.
Visszatért fagytól, égető napsütéstől, réműlettől eltorzult arcunk-
ra a remény. Ebben a ritkás levegőben, amelytől úgy elgyöngül
az ember, hogy alig tudja vonszolni magát, kivételes gyorsaság-
gal haladtunk, testnek, léleknek annyira kellett már, hogy véget
érjen ez a kálvária.

Huszonharmadikán hajnal jöttével leereszkedtünk a Zanglába
vezető úton, ahová délután vége felé meg is érkeztünk. Készen
álltam, hogy munkához lássak.

Zangla községből, amelynek házai szétszórta bújnak ki a
sziklák közt, tüstént elindultam felfelé a kolostorba, hogy jelent-
kezzem a lámánál. Türelmesen várt engem, avval a lelki nyuga-
lommal, amellyel minden buddhista. Hosszan, mosoly nélkül
mérégetett, elolvasta a leveleket, amelyeket átnyújtottam neki,
aztán megmutatta a cellámat, ahol több hónapig kell majd él-
nem. Noha megtapasztaltam már az élet nehezebbik oldalát, és
egyáltalán nem vagyok igényes, mégis különösen visszataszító-
nak találtam ezt a cellát. Kicsi volt, alacsony boltozatú, fekete a
koromtól, és vajmi felettébb kényelmetlen. Főként az nyugtalaní-
tott, hogy nem jött be elegendő fény a keskeny ablakon, amelyet
egy szörnyen piszkos pamutrongy zárt csak el a külvilágtól. Lé-
nyeg, hogy fedél legyen a fejem felett, hogy meg tudjam óvni a
könyveimet, a kézirataimat egy olyan országban, ahol a szabad
ég alatt élni — erről most újra meggyőződhettem —, rettentő
kín.

Vezetőm másnap visszaindult, miután ételmet meg egyéb
szükséges holmit vásárolt magának, és bár a főminiszter megfi-
zette szolgálatait, én is adtam neki némi kis pénzt odaadó segít-
ségének és bátorságának elismeréseképpen. Délelőtt a láma, aki
lement a faluba, újra megjelent. Ekkor ismerkedtünk meg egy-
mással tulajdonképpen. Éppoly komolyan, mint az előző nap, ez

a szutykos, foltokkal borított, és helyenként szakadt ruhájú, de annyi méltóságot és szelíd áhítatot sugárzó egyházi férfiú egy egész sor kérdést tett fel nekem. A mód, ahogyan kifejezte magát, nyomban elárulta, hogy a zanszkári dialektus nem ugyanolyan, mint a Ladakban hallott. A szavak ejtése, nevezetesen a szóvégi hangoké elég élesen különbözik egymástól. Ezt Szangje Püncog is észrevette, és mielőtt még megjegyezhettem volna neki, átváltott ladaki dialektusra, és elmagyarázta, hogy a pontosan ugyanúgy írt szavakat különbözőképpen ejtik a Himalája igen erős földrajzi megosztottsága miatt.

Aztán ő is bemutatkozott nekem. Elmondta, hogy a drupák nem reformált rendjéhez tartozik, akik nagy számban élnek a ladaki királyságban, sőt a többséget alkotják. Hogy a zanglai „király” özvegyét vette nőül, mert itt a király nem olyan, mint amilyenek Zanszkár más részében uralkodnak, ami szintén a hegyvidéki élet megosztottságából fakad. És hogy a buddhista tudomány minden ágára kiterjedő, hosszas tanulmányokat folytatott, beleértve az orvostudományt is. Ezután rám került a sor, hogy beszéljek magamról, s így megtudta tőlem, ki vagyok, főként pedig, hogy azzal a szándékkal jöttem ide, hogy összeállítsam anyanyelvének szógyűjteményét, vagyis hogy egy tibeti szótárt szerkesszek, és betekintést nyerjek abba a civilizációba, amelynek ő is letéteményese. A buddhizmusról említést sem tettem, nehogy azt képzelje, hogy át akarok térni. Nem titkoltam azonban, hogy ha megismerem majd a tibeti nyelvet, meg szeretném fejteni ennek a csodálatos vallásnak a titkait, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben szándékomban állna, hogy egyszer én is Buddha tanítványa legyek. Egyébként minden tétovázás nélkül közöltem vele, hogy körülbelül egy esztendőn szánok szótáram megszerkesztésére, amit tartózkodó méltósággal vett tudomásul.

Egy szolgáló jött, aki az étket készíti nekünk, tüzet rak szárított trágyával, ha úgy hozza a szükség, és mindig melegen tartja az elmaradhatatlan és nélkülözhetetlen, vajjal főzött, sós teát. Ebben a monostori életben, ebben a mérhetetlen magányban, ami osztályrészül jut itt nekem, nem fogom túlterhelni munkával, mindazonáltal nagy hasznomra lesz, hisz mentesít a háztartási munkáktól.

A zanszkári hegyláncon átvezető útszakaszon Leh és Zangla közt, mindennél jobban szembetűnik a táj vigasztalan kopársága, de valahogy mégis azt képzeltem, hogy a Zanszkár folyó völgyében találok majd egy kevés növényzetet. Csalódnom kellett. Ha a tulajdonképpeni Ladak esőtlen, terméketlen vidék, akkor Zanszkár még inkább az, de oly mértékben, hogy már szavakat se talál az ember, amelyekkel ki tudná fejezni azt a gyötrelmes érzést, ami elfogja ennek a holdbéli csupaszságnak a láttán. Még egy fa sem nő. A talaj csaknem egészében minden növény természetére alkalmatlan. Halomban a lehullott kövek, a kaotikusan feltorlódo

szikladarabok, omló szirtfalak, az áthághatatlan kúpokban végződő, megkövesedett lávához hasonló lavinák árcai mindenfelé. A kolostorból kitekintve egy tisztán ásványi világ tárul elém, a lent futó nagy erejű, bővizű folyó torlódó hullámai ellenére. Még ebben a nyári időszakban is csak itt-ott látszódik egy-egy zöld folt, amely egy gazdaság és az azt környező parányi mezők létéről tanúskodik. Ezen a fölöttébb zord éghajlaton egyetlen gabona terem csak meg, az árpa, és az is annak a néhány kezdetleges öntözőcsatornának a segítségével, amelynek vize enyhíti a szárazságot. A legmeglepőbb, hogy akadnak emberek, akik feljönnek ide lakni ezen mostoha körülmények közé, ahol az éghajlat oly kedvezőtlen a mezőgazdaság számára, az állattenyésztésre meg még alkalmatlanabb, és minden reményük csak az lehet, hogy sikerül majd egyik aratástól a másikig kihúzni. Zanszkárt mégis sokan lakják, meséli a láma, sőt a 17. századig önálló királyság volt, és csak ettől kezdve csatolták Ladakhoz. Szédületes hágókon lehet csak megközelíteni. Délkeleten a Singo-hágó 5100 méter, keleten a Rubarung ugyanilyen tengerszint feletti magasságot ér el. Északon a Tarki-hágó még ennél is magasabb. Zanszkárról igazán elmondható, hogy valósággal természet alkotta börtön, ahonnan a nyári időszakot kivéve nincs szabadulás. És még ekkor is hosszú időbe telik, míg az ember meg tudja közelíteni. Mivel egyetlen fahíd sincs, amelyen a málhás állatok át tudnának kelni, a legtöbb utazó gyalogosan teszi meg az utat, teherhordók segítségével. Egyedül kötélhidak, jobban mondva ágakból font hidak találhatók, de ezek is veszélyesek, így aztán senki nem gondol rá, hogy karbantartsa vagy javítsa őket. Zangla mellett is található ilyen, de utána tíz és tíz kilométereket kell megtenni, míg egy másik felbukkan. Ez annál nagyobb akadályt jelent, mivel a Zanszkár folyón még apály idején se lehet átgázolni, és túl sebes a sodra, hogy át lehessen evezni rajta. A tél, figyelmeztetett rá Szangje Püncog, itt rendkívül kemény, sokkal keményebb, mint Ladakban. Ráadásul igen hosszú, legalább hét hónapig tart, néha nyolcig. A fagytól minden kővé dermed, akár a sarkvidéken. A hólepte hágók járhatatlanok, a folyó pedig gyors folyása ellenére befagy. Bizonyos fokig ez szerencse, mert a szűk és mély völgyesorosokon, ahová más időszakban nem merészkedhet az ember, a befagyott vízen el lehet jutni Lehbe.

Kezdem hinni, hogy a főminiszter azt gondolhatta, hogy itt sokkal kevésbé teszem ki magamat fürkésző pillantásoknak, mint bárhol másutt, és semmi nem vonja el a figyelmemet tanulmányaimról. De még talán inkább azért döntött így, mert egész Ladakban nincs még egy olyan tudós tanítómester, mint barátja, a zanglai apát. Valamit mégsem értek. Szangje Püncog azt mesélte nekem, hogy ő a ladaki főorvos, és ebben a minőségében az ő feladta, hogy a királyi család egészsége felett őrködjön. Azt is közölte, hogy a kormányban szintén betölt egy hivatalt, nevezé-

tesen ő folytat levelezést a dalai, illetve a pancsen lámával. De hát mit csinál, mikor a tél foglya Zanszkárban? Tudom persze, hogy Ázsiában semmi nem sürgős, nem számít az idő, de végül is, ha megbetegszik a király, ha a kormány úgy dönt, hogy valamiért a lhászai uralkodóhoz fordul, várnak vele, míg újra megnyílnak a hágók?

Alig rendezkedtem be a cellámban, másnap rögtön megjelent a láma, hogy elkezdjük a leckéket. Rögtön megéreztem, hogy széles-, nagyműveltségű emberrel van dolgom. Több listányi kifejezést tett le az asztalomra, elmagyarázta az igeragozást, és számos példát hozott fel, hogy megismertessen különös helyesírásukkal. Tisztába jöttem vele, hogy gyakran két, három, sőt négy betű jelöl egyetlenegy hangot, de épp ez a betűhalom könnyíti meg az egyformán hangzó szavak megkülönböztetését. Még a régi, tibeti kiejtésről is tartott nekem órát, a nyelv keletkezéséről, aminek már több, mint ezer éve, amikor a ma is használatos ábécét hozta be ide Indiából egy bizonyos Thorumi Szambhota, és elmagyarázta, hogy miért különbözik egymástól az irodalmi és a beszélt nyelv. Megállapodtunk, hogy a klasszikus nyelv tanulására fordítjuk minden erőnket.

Zangla, 1824. október 20.

Már tizenhat hónapja élek itt Zanglában. Ebben az elszigeteltségben, az eseménytelen napok egyhangúságában persze elhanyagolom a naplólírást. Csak ismételném magamat.

De két nap múlva indulok már. Nem szeretnék itt tölteni egy második telet. Átvergődöm a Nagy Himaláján, és a déli lejtőn telepszem meg, az sokkal kevésbé hideg. Ezt teszik a módosabb zanszkáriak is, akik megengedhetnek maguknak egy ilyen kikapcsolódást. Szultánpurban, a Kulu fejedelemség fővárosában folytatni tudnám szótárszerkesztői és filológiai kutatásaimat, s elkerülhetem a temérdek szenvedést, amelyen át kellett esnem, miután elkövettem azt a hibát, hogy nem álltam tovább innét. Szangje Püncog megígérte, hogy odajön utánam, ott neki is kellemesebb volna, meg aztán világot is lát egy kicsit. Mindenre szomjas szelleme csak nyer vele. Mit is hozott ez az 1823 július-sal induló időszak, mikor közös munkánk kezdetét vette? Hát nem sokat, hacsak nem azt, hogy nagy haladást értem el mind a klasszikus tibeti nyelv, mind pedig az északi buddhizmus megismerésében, amelyről azt tartják, hogy „az idvezülés legfőbb útja”.

Nap mint nap roppant kitartással dolgoztam tanítómmal, és viszonylag gyorsan haladtunk a szavak és kifejezések útvesztőjében. Vad energiám még az övét is felülmúlta. A számtalan kérdésre, amelyet feltettem neki, nem jutott elég ideje, hogy olyan részletes válaszokat adjon, amilyeneket hallani szerettem volna.

Két másik lámához kellett fordulnia, akik éppoly jártasok voltak a szent tudományokban, mint ő. Egyik közülük Cultrim Gjaco, valamiféle teológiai doktor. Egy egész lajstromot állított össze nekem, amelyből fogalmat alkothatok magamnak azokról a finom nyelvi és gondolati árnyalatokról, amelyekkel a magafajta emberek oly avatottan élnek. A másik lámát Kunga Csölegnek hívják, aki egy északnyugaton húzódó völgyben a dzongkuli monostor apátja. Meglátogattam ez év tavaszának végén, és elbeszélgetünk. Megállapította, hogy igen otthonos vagyok már a beszélt nyelvben, amihez szívből gratulált. Ez Szangje Püncog érdeme, mondtam neki, aki csodálatos türelemmel, szelíd megértéssel javítottam kiejtésem, hangsúlyom, hangszínem. Kunga Csöleg felidézte nekem, hogy a 11. században az ő monostoruk adott menedéket a híres Nárópának, a „hat titkos doktrína” megalkotójának, és hajlott rá, hogy készítsen nekem ő is egy kis kézikönyvet a gyémántszekérről, a vadzsrajána buddhizmusról. Nem telt bele sok idő, már hozta is egy küldönc. De az igazi nagy esemény, amely örökre emlékezetembe véste ezt a tizenhat hónapot, valójában a tél volt. Októberben jártunk már, míg sikerült úgy-ahogy hozzászoknom ehhez a klímához. Igaz, nem szenvedtem sokat ezektől a szélsőséges időjárási változásoktól, amelyeknek egyik óráról a másikra tanúja az ember Zanszkarban. Itt vagy perzselőn süt a nap, vagy vad hideg tombol. Cellámban igazából nem szenvedtem a jeges éjszakáktól, mert takaróim is voltak. De október végétől egészen más volt a helyzet. Abban a hiábavaló reményben, hogy majd átmelegszen, utasítást adtam a szolgálnak, hogy gyújtson tüzet. Pedig ha Zanszkar teljes szárított trágya készletét eltüzel, akkor se lett volna melegebb. Ez a tüzelőfajta még a tűzegnél is hitványabb, és ráadásul olyan füstöt áraszt, amely, elviselhetetlen. Mivel kémény nincsen, az egyetlen mód, hogy megszabaduljon az ember a füsttől, ha nyitva hagyja az ajtót, ablakot. De akkor minek fűteni? Nem volt más választásom, le kell mondanom a tűzrakásról.

Ettől fogva hatalmas birkabőr köpenybe burkolóztam, amelynek gyapjas belseje volt, és újra tanulmányaimnak szentelhettem magam. Túlzás lenne azt mondani, hogy most már kényelmesen végeztem a munkámat, de legalább el tudtam olvasni néhány szöveget, míg tartott a nappali világosság. Írni nem tudtam, mert a tinta befagyott. Tüzet épp annyit raktunk, amennyi szükséges volt a főzéshez. Ez volt a szolgálnak az egyetlen elfoglaltsága. Egyébként behúzódott a helyiség leghomályosabb zugába, míg csak el nem jött az evés-ivás ideje. Úgy élte át ezt az időszakot, mint egy téli álmát alvó mormota, zokszó nélkül.

Mivel még olajmécsesünk vagy faggyúgyertyánk sem volt, az este beálltával végigheveredtünk a hitvány szőnyegen, és becsavartuk magunkat a ruháinkba, amelyek inkább egy halom piszkos rongyra hasonlítottak. Több mint három hónapig éltünk így

tél közepén, és még csak ki se tudtunk lépni, hogy elgémberedett tagjainkat kicsit megnyújtóztassuk. Egyfolytában dideregtünk, és mihelyt lapoztunk egyet a könyvben, utána tüstént elbújtattuk kezünket birkabőr köpönyegünk hosszú ujjába. Istenem, de hideg is volt ez az 1823-24-es tél! A mártíromság minden kínját elszenvedtem, de én, aki azt hittem magamról, hogy az élet viszontagságaival szemben edzett vagyok, mint az acél, a szenvedés legmélyére zuhantam. Volt azért annyi méltóság bennem, hogy nem mutattam ki, milyen szerencsétlennek érzem magam, és összeszorítottam a fogaimat, az öklömet, hogy ne fakadjak ki helyzetem miatt. Pedig közel álltam hozzá, mikor azt láttam, hogy Szangje Püncog nem szenved semmitől, se hidegtől, se éhségtől, se bezártságtól, sem a piszoktól, amelyben fetrengtünk. E nagytekintélyű orvos, sőt a kormánynak is tagja, hogy tudta elfogadni ilyen könnyen ezt a mélységesen megalázó állapotot? Úgy hiszem, soha az életben nem találkoztam senkivel, aki ilyen elképzelhetetlenül fittyet hányt minden rosszra.

Május közepe táján jött meg a tavasz. Március elseje óta minden nap csak ezt lestem. Ekkor határoztam el, hogy semmiképp nem húzok ki Zanszkárban egy második telet, értésére adtam Szangje Püncognak, hogy télre Kuluba szándékozom költözni.

Örvös Lajos fordítása